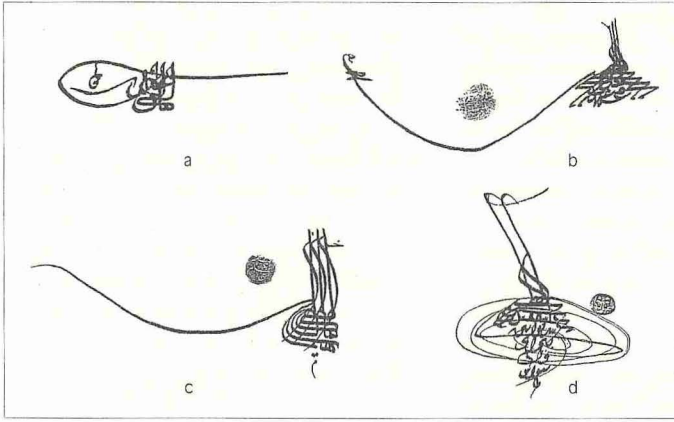

Çeşitli pençe tipleri:
a) Beyzeli pençe,
b) Uzun keşideli
pençe,
c) Kısa keşideli
pençe,
d) İmza yerine
pençe

surları kesinleştikten sonra sadece isimlerde değişiklik olduğu ve zamanla şeklin eninin biraz toparlanması dışında aynı kaldığı halde pençeler kullanıldıkları belgelere ve gönderenle gönderilenin mevkiine göre değişik biçimlerde çizilmiştir. Tuğra ile pençe arasındaki en önemli fark ise belgelerdeki yerleridir. Tuğralar daima belge metninin üstüne konulurken pençeler pek az istisna dışında yazının başladığı taraftaki marja yerleştirilmiştir (Fekete, s. L; Uzunçarşılı, V/17-18 [1941], vesika: 27).

Pençeler beyzeli, keşideli ve imza şeklinde olmak üzere değişik biçimler gösterir. Beyzeli pençeler tuğralar gibi beyze ihtiva ettikleri halde beyzelerinin tek oluşu dolayısıyla onlardan kolaylıkla ayrılır. Bu pençelerde tuğ bulunmakla beraber sayıları, vezir ve beylerbeyilerinde üç, sancak beyi, mütesellim ve diğer aşağı derecelerdeki idarecilerinde iki olmak üzere değişmektedir. Bunlarda "muzaffer" kelimesinin sonundaki "râ" harfinin tuğralardaki gibi ekseriya uzatıldığı ve yine tuğralardaki gibi beyzeyi kestiği de görülür. Beyzenin içinde bazan "dâimâ", bazan da "sahh" kelimesine rastlanır. Tuğralarda mutlaka baba adının bulunmasına karşılık pençelerde çok defa buna rastlanmaz. Bazan pençe sahibinin sadece ismi bulunurken bazan ismin altında memuriyetine de yer verilmiştir. Bir kısım pençelerde ise sere kısmı üçgen şekline girmiş, yan taraflardan çıkan sağ-sol istikametli kısa ayaklar aşağıya doğru uzatılıp uçları çengel gibi kıvrılmıştır. Tuğların ucundaki zülfeler başlangıçta çengeli andırırken sonraları tuğra zülfeleri gibi "S" şekli verilmiştir. Her iki şeklin yer aldığı az sayıda pençeler de vardır. Diğer bazı belgelerle birlikte vezir veya beylerbeyileri tarafından verilen tezkiresiz timar beratlarında da beyzeli pençeler kullanılmıştır.

Keşideli pençelerin diğer kısımları beyzeli pençelere benzer. Yalnız beyze kaybo-

lurken muzaffer kelimesindeki "râ" harfi sola doğru uzatılmıştır ki buna "keşide" adı verilir. Bu tür pençeler uzun ve kısa keşideli olarak ayrılır. Birinci tipte keşide yazının sonuna kadar uzatıldıktan sonra yazıyı kucaklayacak şekilde yukarıya doğru kıvrılmış, kıvrım yerine sahh yerleştirilmiştir. Tuğlar yazının ilk iki satırı arasına sokulmuştur. Eflak ve Boğdan voyvodalarına yollanan sadrazam ve sadâret kaymakamı buyruldu ve mektuplarında daima uzun keşideli pençe kullanılmıştır. Sadrazamlar tarafından gönderilenlerde yalnız isim olduğu halde sadâret kaymakamının gönderdiklerinde "kâimmakâm" kelimesi de bulunur. Keşide kavsının içine sereninin yakınına pençe sahibinin makam mührü basılmıştır.

İkinci tipte keşide yazının sonuna kadar devam ettirilmemiş, ortalarda kesilmiştir. Bunlar ya hafif kavisli veya yatay durumdaki bir "S" harfine benzer. Sahh kavsın içinde bir yere yerleştirilmiş, sereninin yakınına pençe sahibinin makam mührü basılmıştır. Mührün keşidenin dışında tuğlar hizasına basıldığı gibi mührü basılmayıp sadece sahh konmuş pençelere de rastlanır (meselâ bk. TSMA, nr. E. 8783, 11130). Tuğlar ilk satırın üstüne konabildiği gibi ortadaki tuğun ilk satırda aynı hizaya getirildiği, hatta daha alttaki satırların hizasına kadar indirildiği de görülür. Diğer bazı belgelerle birlikte Erdel hâkimlerine gönderilen mektup ve buyrulduklarda, Garp ocakları gibi yarı müstakil eyaletlerdeki beylerbeyilerin yabancı devletlerle yaptıkları sulhnâmelerde kısa keşideli pençeler kullanılmıştır.

Beyzeli ve keşideli olanlar dışında imza yerinde ve imza görünüşünde olan pençeler de vardır. Bunların bir kısmında sadece sere, tuğlar ve zülfeler varken diğerlerinde pençe seresinin en solundaki ayaktan sağ aşağıya doğru uzayan bir kuyruk bulunur. Bu kuyruk bazan helezonî bir şe-

kil resmeder. Bazılarının yanlarına, bazılarının ise tam arkalarına isabet eden yere mühür basılmıştır. Bir kısmında mührün çengelli ayakların orta yerine basıldığı görülür (BA, TE.ABZ, dosya, nr. 2/124-38).

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. E. 4505, 5448, 5876, 10790; Public Record Office, State Papers, 102/61 part 2; L. Fekete, *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatik der türkischen Botmässigkeit in Ungarn*, Budapest 1926, s. L; M. Guboglu, *Paleografia și Diplomatica Turco-Osmana*, Bucarest 1958, s. 179, 182; B. Nedkov, *Osmanoturka Diplomatika i Paleografiya*, Sofia 1966, I, 151, 152; Dündar Günday, *Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı, Özellikleri ve Divan Rakamları*, Ankara 1974, tür.yer.; M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, İstanbul 1979, s. 96; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 76-79; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyrulduklara Dair", *TTK Belleter*, V/17-18 (1941), s. 101-157.

MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU

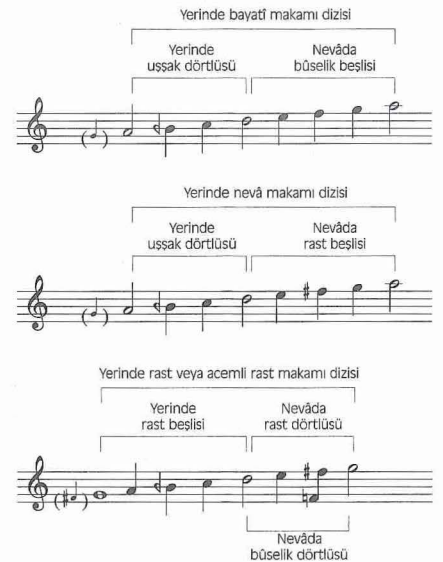
PENÇGÂH

(پنچگاه)

— Türk müzikisinde bir birleşik makam. —

Farsça "beşinci yer" anlamına gelen pençgâh rast perdesinde karar eden birleşik makamlar sınıfına dahil olup pençgâh-ı asıl ve pençgâh-ı zâid olarak iki çeşittir, her ikisi de az kullanılmıştır.

Pençgâh-ı asıl makamı. Rast perdesinde karar eden ve inici-çıkıcı seyreden bu makam basit isfahan, bayatî, nevâ, rast veya acemli rast dizi ve makamlarının karışık olarak kullanılıp rast perdesinde rast dizisi yahut çeşnisiyle karar edilmesinden oluşur.

Makamın güçlü sesi nevâ perdesi olup bu perdede rast çeşniyle yarım karar yapılır. Nota yazımında, makamı meydana getiren dizilerin ortak sesi olan si için koma bemolü (segâh) ve rast dizisinin 7. derecesi olan fa için bakiye diyezi (evîç) donanımında yer alır, geçkiler yapıldıkça gerekli değişiklikler eser içinde gösterilir. Makamın yedeni rast dizisinin yedeni olan, portenin 1. aralığındaki bakiye diyezli fa (ırak) perdesidir.

Üç ayrı makamın karışık kullanılmasıyla meydana gelen pençgâh-ı asıl makamı bu sebeple asma kararlar bakımından da zengindir. Bunlar hüseyî perdesinde uşşaklı, nevâ perdesinde bûselikli, segâh perdesinde uşşaklı asma kararlarıdır. Makamın yapısında yer alan basit isfahan makamının oluşması için bayatî makam dizisinin segâh ve acem perdeleri arasında sıkça dolaşılıp segâh perdesinde asma kararlar yapılması gerektiği unutulmamalıdır. Ancak pençgâh-ı asıl makamında nevâ makamı daha belirgin şekilde yer alır. Bu arada basit isfahan seyri sırasında nâdir de olsa birleşik isfahanda olduğu gibi düğâhta bir rast dörtlüsünün yer alabileceğini ifade etmek gerekir. Bu durumda bu dörtlü ile rast perdesine düşülürse T.T.K.S. aralıklarıyla bir pençgâh beşlisi oluşur. Pençgâh-ı zâid makamının yapısında yer alan bu beşli pençgâh-ı asıl makamında ya hiç kullanılmamalı veya çok az kullanılmalıdır. Aksi halde iki pençgâh makamı birbirine karıştırılabilir. Makamı meydana getiren dizilerin seslerinin Türk mûsikisindeki isimleri pestten tize doğru rast, düğâh, segâh, çârgâh, nevâ, evîç veya acem, gerdâniye ve muhayyerdir.

Pençgâh-ı asıl çok dizili bir makam olduğu için veya karakteri gereği fazla tizlerde gezinmez. Bu sebeple makam ayrıca tiz taraftan genişletilmemiştir. Ancak çok gerekirse bir iki ses için tiz taraftan o

sırada kullanılan diziye göre bayatî, nevâ veya rast makamları gibi genişletme yapılabilir. Pençgâh-ı asıl makamının seyrine güçlü nevâ perdesi civarından ve makamın terkinde yer alan üç diziden biriyle başlanır. Makamı meydana getiren dizilerde asma kararlar ve diğer özellikler de gösterilerek karışık gezinildikten sonra nevâ perdesinde rast çeşniyle yarım karar yapılır. Seyrin devamında yine karışık gezinilir ve nihayet rast perdesinde rast dizi veya çeşniyle tam karar yapılır.

Pençgâh-ı zâid makamı. Pençgâh-ı asıl makamı gibi rast perdesinde karar eden ve seyir çeşidi de yine onun gibi inici-çıkıcı olan bu makamın yapısı diğerinden biraz farklı olup karakteristik bir özelliğe sahiptir. Bu özellik, pençgâh-ı zâid makamında pençgâh beşlisi adı verilen ve kendi yeri rast perdesi olan, tize doğru T.T.K.S. aralıkları ile sıralanan bir beşlinin kullanılıyor olmasıdır. Bu beşlinin 31 komalık bir tam beşli olmasına karşılık dörtlüsünün 26 komalık bir artık dörtlü olması sebebiyle pençgâh beşlisi basit değil birleşik bir beşlidir. "Pençgâh-ı zâid" adındaki "zâid" (fazla) sıfatı da pençgâh-ı asıl makamından fazla ve farklı olarak bu makamdaki bu beşlinin yer almasından ileri gelmiştir.

Pençgâh-ı zâid makamı, yerinde birleşik isfahan makamı dizisine yerinde pençgâh beşlisi ve yerinde rast veya acem rast dizilerinin katılıp bunların karışık olarak kullanılması ile meydana gelir. Tam karar, yerindeki rast dizisiyle, bazan da pençgâh beşlisiyle yapılır.

Birleşik isfahan makamı dizisinin, yerindeki bayatî dizisine düğâh perdesindeki rast dörtlüsünün zaman zaman katılmasıyla oluştuğu bilinmektedir. Pençgâh-ı asıl makamının terkindeki basit isfahan makamına karşılık pençgâh-ı zâid makamında birleşik isfahan yer alır. Nevâ makamı dizisi her ne kadar bu makamın yapısında yer almıyor görünse de bazan

geçki olarak kullanılabilir. Esasen pençgâh-ı zâid makamı seyri sırasında zaman zaman ve özellikle peşrev, kâr, beste ve semâi gibi büyük formlarda pençgâh-ı asıl makamına geçkiler yapılmıştır. Bu sebeple eski tariflerde iki çeşit pençgâh makamı arasındaki farkın pençgâh-ı asıl makamında pençgâh beşlisinin çok az, diğerinde ise çok sık gösterilmesinden ibaret olduğu ifade edilmiştir. Makamın güçlüsü nevâ perdesi olup bu perdede rast çeşniyle yarım karar yapılır.

Pençgâh-ı zâid makamını meydana getiren dizilerin sesleri pestten tize doğru rast, düğâh, segâh veya bûselik, çârgâh veya nîm-hicaz, nevâ, hüseyî, acem veya evîç, gerdâniye ve muhayyerdir. Makamın yedeni portenin 1. aralığındaki bakiye diyezli fa (ırak) perdesidir. Çok çeşnili bir makam olan pençgâh-ı zâid daha ziyade bu çeşnilerin gösterilmesi tarzında kullanıldığı için genişlemeye ihtiyaç duyulmamıştır. Ancak çok gerekirse bir iki ses için tiz taraftan bayatî veya rast makamları gibi genişleyebilir. Bu genişleme seyri sırasında hangi dizi kullanılmaktaysa onun genişlemesi olacaktır. Pençgâh-ı zâid makamının seyrine güçlü nevâ perdesi civarından başlanır. Makamı meydana getiren dizi ve çeşnilerde karışık gezinildikten sonra nevâ perdesinde rast çeşnili yarım karar yapılır. Yine karışık gezinilip gerekli çeşniler ve asma kararlarla pençgâh beşlisi sık sık gösterildikten sonra rast dizisiyle veya rast dizisinin özellikleri de belirtilip bazan yerindeki (rastta) pençgâh beşlisiyle tam karar yapılır.

Pençgâh-ı
asıl makamı
seyir örneği

"Beste-i kadîm" veya "âîn-i kadîm" olarak bilinen Pençgâh Mevlevî Âîn-i Şerifi, Benli Hasan Ağa'nın devr-i kebîr, Behram Ağa'nın düyek usulündeki peşrevleriyle Gulâm Şâdî'nin kârî, Mustafa İtrî'nin ağır çenber usulünde, "Pây-i yâre düşmeğe ağ-yârdan nevbet mi var?" ve fer' usulünde, "Hem sohbet-i dildâr ile mesrûr idik ev-vel" mısraıyla başlayan besteleri; Abdülkâdir-i Merâgî'nin, "Bî-tû nefesi hoş nezedem hoş ne nişetem" mısraıyla başlayan ağır semâisi ve Acemler'in, "Müşâtâ-ı lebed şeker-fürûşân" mısraıyla başlayan yürük semâisi her iki tür pençgâh makamının örnekleri arasındadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Seydî, *el-Matla'*, TSMK, III. Ahmed, nr. 3459, vr. 13^a; Abdülbâkî Nâsır Dede, *Tedkik u Tahkik* (nşr. Yalçın Tura), İstanbul 2006, s. 44-45; Hâşim Bey, *Mûsikî Mecmuası*, İstanbul 1280, s. 25; Tânbûrî Cemil Bey, *Rehber-i Mûsikî*, İstanbul 1321, s. 96; Subhi Ezgi, *Nazarî-Amelî Türk Mûsikisi*, İstanbul 1933-40, I, 198-199; IV, 255-256; Hüseyin Sâdeddin Arel, *Türk Mûsikisi Nazariyatı Dersleri* (haz. Onur Akdoğan), Ankara 1991, s. 211; Özkan, *TMNU*, s. 445-451.

İSMAİL HAKKI ÖZKAN

PENDNÂME

(پندنامه)

Nasihatnâme türündeki eserlerin
diğer adı

(bk. NASİHATNÂME).

PENGHULU

Malezya ve Endonezya'nın
Malayca konuşulan kesimlerinde
kullanılan dinî-idarî bir unvan.

Malayca "lider, başkan, reis" anlamına gelen kelime, Cava adasında halkın din işlerinden sorumlu olan ve dinî mahkeme reisliği yapan görevlilerin unvanıdır. Ayrıca bu unvan bölgedeki birçok yerde köy muhtarlarına ve âdât adı verilen gelenek temsilcisi kabile reislerine de verilmektedir. Kelimenin eski Malayca metinlerde "penghulu para nebi" (bütün peygamberlerin lideri) şeklinde Hz. Muhammed için saygı ifadesi olarak kullanıldığı da görülür.

Cava'da XVI. yüzyıldan itibaren varlığı bilinen ilk penghulular hükümdarların resmî din görevlileri idiler. Demak ve Mataram sultanlıklarında bizzat sultan tarafından merkezî camilere tayin edilerek hem camide görev yapıyor hem de müslüman halkın aile ve miras hukukuyla ilgili dava-

larına bakıyordu. XVII. yüzyıldan itibaren Cava dinî literatüründe ve özellikle tasavvufî şiirlerde, din işlerinden sorumlu saray memuru olan penghulular ile "kiai" yahut "guru" adı verilen bağımsız din âlimleri ve gezgin davetçiler arasında bir rekabet ve çekişmenin ortaya çıktığı, penghuluların halk arasında fazla itibarlarının bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte saray nezdinde itibarlarını koruyan penghulular önemli konumlar elde etmişler ve hânedana mensup kızlarla evlenmişlerdir. Bazı yetenekli penghulular da Cava tarih yazımı geleneğinde eserler kaleme almışlardır.

XIX. yüzyılda Hollanda sömürge idaresi, Cava'daki penghuluları ve onların dinî mahkeme reisliği görevlerini resmen tanıyarak bu geleneksel kurumun mahallî yönetimin bir parçası saydı ve çeşitli tarihlerde yaptığı düzenlemelerle yerel yöneticilerin emrinde çalışan penghululara serbest âlimleri, davetçi ve şeyhleri denetleme yetkisi verdi. Bu hususta en ciddi düzenleme 1882'de yapıldı. Cava ve Madura adalarında geçerli olan düzenlemeye göre hükümet, yanlış bir şekilde "hoofd-priester" (başrahip) dediği penghuluları üye sayısı üç-sekiz arasında değişen dinî mahkeme heyetinin başkanı olarak tanıdı. Bu düzenlemenin başlıca sebebi, dinî mahkemeler üzerinde mahallî hükümdarların ve diğer yöneticilerin etkisinin azaltılması idi. Bundan dolayı dinî hâkim sıfatıyla penghuluların resmî kadroya tayini sultanlar tarafından değil genel vali tarafından yapılıyordu. Daha sonra gerçekleştirilen başka düzenlemelerle penghulular ve onların nâibleri köylerde de yetkili kılındı. Ayrıca müslümanların sulh ve ceza mahkemelerinde yargılanmaları sırasında müşavir sıfatıyla bir penghulunun hazır bulunması zorunlu hale getirildi. Sömürge yönetimi 1931'de köklü değişikliklere giderek daha önce yanlış olarak "priesterraad" (rahip konsili) dediği dinî mahkemeleri iki üyeli bir penghulu mahkemesi halinde yeniden dü-

zenledi ve yetkilerini sadece nikâh ve talâk gibi şahsî hukukla ilgili davalarla sınırlandırdı. Penghulu mahkemelerinin kararları artık genel mahkemelerin onayından sonra yürürlüğe girecekti. Böylece dinî mahkemeler genel mahkemelere bağımlı hale getirilmiş oldu. Ancak 1938'de "Hof voor Islamitische Zaken" veya "Mahkamah Islam Tinggi" adıyla bir yüksek dinî temyiz mahkemesi kuruldu ve ilk başkanlığına Serang penghulusu H. Muhammed İşâ getirildi. Aynı düzenlemeyle bütün penghululara bir maaş bağlanması öngörülüyse de karar tam anlamıyla uygulamaya konulamadı ve penghulular, miras taksimi davalarından aldıkları taksime bağlı malların kıymeti üzerinden % 10 masraf ve kendilerine verilen hediye ve yardımlarla geçimlerini sağlamayı sürdürdüler.

Penghulular davalara genellikle camilerin giriş bölümünde veya bitişindeki odalarda bakarlar ve Şâfiî mezhebinin fikhî görüşleri doğrultusunda karar verirlerdi. Davaların çoğu, kocasıyla arasında talâk meydana geldiğini tescil ettirmek isteyen veya boşandıktan sonra ortak maldan payına düşeni alamayan kadınlar tarafından açılırdı. Taraflardan biri verilen karara itiraz ederse dava sivil mahkemeye geçerdi. Dinî mahkemeye yapılan her müracaat için belirli bir harç ödenirdi.

Penghuluların halkın dinî meseleleri hakkında hükümete tavsiyede bulunma ve bir müftü gibi görüş bildirme yetkileri vardı. İbadetlerin yerine getirilmesinde, cami personelinin tayininde, camilerin gelir ve gider defterlerinin tutulmasında, cami vakıflarının idaresinde yönetici olarak önemli görevler ifa ederlerdi. Nikâh kıyma yetkisine sahip olan penghulular dinî kural ve geleneklere göre nikâh merasimlerini yürütür ve nikâh kayıtlarını tutarlardı. Yaşı küçük olan kimsesiz çocukların ve kan bağıyla velisi bulunmayan kadınların vefî hâkim sıfatıyla velâyetlerine sahiptiler. Penghuluların dinî eğitime rehberlik etme yet-

Pençgâh-i
zâid makamı
seyir örneği